

Jolanda Bastalić

Doktorski studij - Filozofski fakultet

Zagreb

UDK: 371.95

ISSN 1820 - 1911, 14 (2008), p. 39-57

**UDŽBENIK PRIRODE I DRUŠTVA U 4. RAZREDU
OSNOVNE ŠKOLE
KAO POVEZNICA OBITELJI I DAROVITOG UČENIKA**

**UDŽBENIČKI OKVIR – MOGUĆNOSTI I IZAZOVI ZA
DAROVITE**

Među brojnim nastavnim sredstvima formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja ključno mjesto zasigurno ima i udžbenik. Kao prva knjiga sustavnog znanja ulazi u ruke naših prvoškolaca i prati ih kroz sve dane i godine učenja i razvijanja mnogih kompetencija. Udžbenik, prilagođen nastavnim područjima, ali i razvojnim sposobnostima učenika, predstavlja važnu poveznicu djeteta i svijeta, učenika i znanosti, učitelja i učenika, a posebice djeteta i roditelja.

Brižljivim i vještim autorskim dizajniranjem svaki udžbenik kroz cjeline, teme i nastavne jedinice nudi učenicima spoznaje na izazovan i primamljiv način ostavljajući prostor za učenička promišljanja i akcije. Definiirajući udžbenik, različiti autori daju i različite odrednice: „Udžbenik za osnovnu i srednju školu je osnovno nastavno sredstvo i izvor znanja za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva utvrđenih nastavnim planom i programom ili eksperimentalnim nastavnim planom i programom osnovne, odnosno srednje škole, koji je usklađen s udžbeničkim standardom i kulturološki je prilagođen hrvatskoj nacionalnoj baštini i tradiciji“ (<http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2354>). Nedvojbeno je vrijednost i utjecaj udžbenika jer je “nacionalno dobro, pokretač i graditelj obrazovnog procesa, promicatelj vrednota i čuvar nacionalnog identiteta, medij interkulturalne komunikacije, koji slijedeći kurikulum potiče njegovu mijenu“ (Žužul, 2007, 422).

Pojedini autori (Malić, 1986) daju jasnu vanjsku i unutrašnju sadržajnu koncepciju udžbenika prema kojoj razlikujemo idejno – filozofsku osnovu udžbenika, znanstveni nivo iskazan u programskom sadržaju te nivo organizacije i opreme nastave kao *vanjski sadržaj* koncepcije udžbenika, dok pod *unutrašnjim sadržajem* udžbenika ističu didaktičko – metodičko oblikovanje,

primjerenost udžbenika korisniku, jezično – stilsko oblikovanje te grafičko – likovno i tehničko oblikovanje udžbenika. Upravo primjerenost obvezuje autore udžbenika na uključivanje sadržaja i zadataka namijenjenih djeci s posebnim odgojno – obrazovnim potrebama pa tako i darovitima.

Udžbenik osnovne škole namijenjen je učenicima različitih podneblja, kultura, navika, intelektualnih sposobnosti, različitih stilova učenja, interesa i životnih prilika. Jedna od njegovih zadaća jest i zadovoljenje palete različitosti među učenicima što daje dodatni izazov za njegove kreatore. Udžbenik mora biti izvor spoznaja, vodič kroz napredovanje, ogledalo uspješnosti, ali i komunikator među učenicima kao pretpostavka skupnih aktivnosti, uključujući i poticajne zadatke za domaće zadaće. Iskusan učitelj prepoznat će posebne potrebe svojih učenika te će kroz udžbeničke zadatke isfiltrirati njihove specifičnosti, a time prepoznati i darovite pojedince.

Svako je dijete jedinstveno pa će tako i svoju darovitost iskazati na jedinstven način. Kako je teško utvrditi općenite karakteristike koje neko dijete čine darovitim tako je teško definirati i pojam darovitosti. Ipak, „valja razlikovati konkretnu od opće darovitosti, intelektualnu i akademsku darovitost od talentiranosti, kao i različite vrste darovitosti...“ (George, 2005, 45)

Koren (1989, 9) navodi niz tvrdnji prema kojima je moguće izraditi ustroj operativnih postupaka za identifikaciju nadarenih:

- Nadarenost je svojevrsan sklop osobina na osnovi kojih je pojedinac u jednome ili više područja ljudske djelatnosti sposoban trajno postizati izrazito visok natprosječni uradak.
- U komponiranju nadarenosti sudjeluju tri grupe osobnih determinirajućih faktora: opće i specifične sposobnosti, kreativnost te splet brojnih karakteristika ličnosti i motivacije.
- Pojam nadarenosti označava dvoslojnu pojavu: potencijalnu i manifestiranu nadarenost. Iz potencijalne (latentne) nastojimo prognozirati manifestiranu (pojavnu) nadarenost.

Autor naglašava i važnost pojmovnog razlikovanja izraza *otkrivanja* od izraza *identificiranja* nadarenosti. Otkrivanje je samo etapa u procesu identifikacije koja uključuje utvrđivanje vrste i stupnja nadarenosti. Darovitost je uvijek „rezultat razvoja određenih tjelesnih i psihičkih potencijala u određenom vremenu...Zato će proporciju nadarenih u nekoj školskoj populaciji više određivati bogatstvo stimulativnih odgojno – obrazovnih oblika rada sa svim

učenicima nego sama primjena... identifikacijskih postupaka.“ (Koren, 1989)

Udžbenički okviri imaju prostorne i sadržajne mogućnosti u kojim će senzibilizirana učiteljica/učitelj, ali i roditelj, prepoznati izazove za potencijalnu i manifestnu nadarenost djeteta. Premda su sadržajne odrednice svakog udžbenika usklađene s razredom kojem su namijenjene, one nikako ne smiju biti ograničavajuće za brojne metodičke pristupe. Moguće je uočiti rane znakove darovitosti ako dijete stavljamo u izazovne situacije u kojima će iskazati:

- jezičnu vrsnost, uporabu fraza i cijelih rečenica u vrlo ranoj dobi
- ranu uporabu velikog broja riječi, pravilno upotrebljenih; rani razvoj čitanja
- pomno promatranje i pamćenje informacija o promotrenom predmetu
- sposobnost da prati i koncentrira se dulje nego što je to uobičajeno za većinu djece
- iskazivanje vrsnosti ili ranog zanimanja za crtanje, glazbu i druge oblike umjetnosti
- zanimanje za knjige i ljubav prema knjigama, a kasnije rječnicima, enciklopedijama i atlasima
- rano otkrivanje uzročno-posljedičnih odnosa
- velika radoznalost i izrazit smisao za zabavu i humor.

(George, 2005, 21)

Uz pojam darovitosti često se veže i izraz *talent* koji određuje visoko postignuće u nekoj konkretnoj aktivnosti ili području pa tako govorimo o osobi koja je talenat za sport, glazbu ili matematiku. Sama darovitost iskazuje se kao produkt ili kao potencijal; ukoliko je dijete prepoznato kao bolje, uspješnije ili brže u određenim produktima, iskazanu darovitost nazivamo *produktivna darovitost*, međutim, da bi se produktivnost iskazala bilo je nužno postojanje određenog potencijala koji će omogućiti razvoj sposobnosti do visokog stupnja pa taj potencijal iskazujemo kao *potencijalnu darovitost*. (Cvetković Lay, Sekulić Majurec, 1998)

Vrlo odgovorna zadaća za svakog autora udžbenika nalazi se u kreiranju složene koncepcije koja će ukomponirati različite poticaje za učenike kako bi se iskazali konkretni produkti, odnosno potencijali.

Kako udžbenik priprema učenike za svijet odraslih s pravom možemo reći kako je on i poveznica s budućnošću. Generacije koje

sada poučavamo tek će sredinom 21. stoljeća završavati svoj radni vijek, a dosadašnje spoznaje pokazuju kako je dinamika društvenog razvoja takva da učitelji pripremaju mlade za nešto „što ni oni sami ne znaju kako će izgledati“ (Miljević, 2001, 109). Sve to navodi na zaključak kako naglasak u poučavanju treba biti ne na znanju već na vještinama i sposobnostima; cilj obrazovanja treba biti učenička aktivnost, kako u praktičnom djelovanju tako i u kritičkom i kreativnom promišljanju. Hoće li to djelovanje i promišljanje biti dovoljno izazovno za svako dijete i hoće li se u zadaćama udžbenika prepoznati potrebe učenika različitih sposobnosti upućuje na otkrivanje i identifikaciju djece s posebnim potrebama te uvažavanje njihovih posebnosti. I dok se otkrivanjem najčešće bave učitelji i roditelji, identifikaciju treba prepustiti timu stručnjaka (Koren, 1998).

Pomno osmišljenim zadacima u udžbeniku njegovi autori daju u ruke i učiteljima i roditeljima kreativan alat na kojem će se prepoznati daroviti pojedinac. Ne samo da ga mogu prepoznati, već će i sam učenik otkrivati svoje mogućnosti i sposobnosti koje će ga poticati i osnaživati u daljnjem razvoju i aktivnostima.

PRIRODA I DRUŠTVO KAO NASTAVNO PODRUČJE

Nastavni predmet Priroda i društvo u osnovnoškolskoj nastavi zastupljen je od prvog do četvrtog razreda. Predstavlja najkompleksnije područje jer u svom sadržaju objedinjuje nekoliko znanosti: zemljopis, biologiju, fiziku, kemiju..., a korelira i s nizom drugih područja te učeniku daje temeljna znanja s kojima će ući u svijet konkretnih znanstvenih pristupa.

Sveobuhvatnost nastave prirode i društva očituje se prvenstveno u njezinom sadržaju o živoj i neživoj prirodi, povijesti, ekonomiji, proizvodnji, kulturi, prometu, zemljopisu i humanim odnosima među spolovima. (Bezić, 1975) „Nastava prirode i društva u razrednoj nastavi ponajprije pridonosi intelektualnom i socijalno-emocionalnom razvoju učenika... Tijekom poučavanja učenici trebaju ovladati ključnim pojmovima koji omogućuju nadograđivanje sadržaja prirodnih i društvenih predmeta u višim razredima osnovne škole.“

(<http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2202>)

Prema nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj, „cilj je nastave prirode i društva doživjeti i osvijestiti složenost, raznolikost i međusobnu povezanost svih

čimbenika koji djeluju u čovjekovu prirodnom i društvenom okružju, razvijati pravilan odnos prema ljudima i događajima, snošljivo i otvoreno prihvaćati različite stavove i mišljenja te poticati znatiželju za otkrivanjem pojava u prirodnoj i društvenoj zajednici.“
(<http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2202>)

Brojne su zadaće za učenike, ali i izazovi za učitelje jer svako dijete treba upoznati svoje okruženje, istraživati i upoznavati zavičaj, snalaziti se u prostoru i vremenu, upoznavati raznolikost i promjenjivost prirode, pravilno se ponašati u prometu, upoznati svoja prava, ali i prava drugih i sve to kroz spoznavanje vlastite uloge temeljem pozitivnih vrijednosti, odgovornim odnosom i poštovanjem prema prirodnoj, kulturnoj i društvenoj sredini.
(<http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2202>)

Obvezne teme u četvrtom razredu jesu: Priroda; Sunce – uvjet života; Voda – uvjet života; Zrak – uvjet života; Tlo – uvjet života; Život biljke; Život životinja; Travnjak; Šuma; More; Prirodne posebnosti Republike Hrvatske; Čovjek; Ljudsko tijelo; Moje tijelo; Hrvati i nova domovina; Hrvatska u europskom okruženju; Kulturnopovijesne znamenitosti RH; Samostalna Republika Hrvatska; Simboli domovine; Zagreb – glavni grad RH; Stanovništvo RH; RH i susjedne zemlje; Brežuljkasti krajevi Republike Hrvatske (prirodno – zemljopisni uvjeti, gospodarstvo, naselja, povijesne i kulturne znamenitosti); Nizinski krajevi Republike Hrvatske (prirodno – zemljopisni uvjeti, gospodarstvo, naselja, povijesne i kulturne znamenitosti); Primorski krajevi Republike Hrvatske (prirodno – zemljopisni uvjeti, gospodarstvo, naselja, povijesne i kulturne znamenitosti); Gorski krajevi Republike Hrvatske (prirodno – zemljopisni uvjeti, gospodarstvo, naselja, povijesne i kulturne znamenitosti).

Kao i svaki drugi nastavni predmet tako i priroda i društvo podliježe didaktičkim zakonitostima, odnosno zakonitostima procesa obrazovanja. Te zakonitosti prvenstveno uvažavaju učitelji, ali i autori udžbenika te u oblikovanju udžbenika respektiraju strukturu nastavnog procesa, a to je: „pripremanje ili uvođenje učenika u nove nastavne sadržaje, obrada novih nastavnih sadržaja radi stjecanja znanja, vježbanje aktivnosti radi stjecanja sposobnosti, ponavljanje sadržaja radi trajnosti usvojenih znanja i provjeravanje rezultata.“ (Poljak, 1980, 34)

Za sve odrasle osobe koje rade s darovitim pojedincima nužno je poznavanje rada mozga jer se „visok stupanj inteligencije smatra naprednom i ubrzanom moždanom funkcijom. Građa mozga se

objašnjava kao rezultat interakcije genetičkih zapisa i okolinskih utjecaja.“ (George, 2005, 53) „Tako se darovita djeca razlikuju od prosječnih učenika, ne jer su se takva rodila, nego zato što su koristila i razvijala složene strukture s kojima su se rodila.“ (George, 2005, 54) Valja biti upoznat s radom svake polutke našega mozga i znati da je lijeva polutka zadužena za matematiku, pisanje, jezik, prirodoslovlje, logiku... dok je desna polutka tzv. umjetnička jer je odgovorna za glazbu, ples, maštu, kiparstvo, percepciju... Već iz ovog navedenog može se zaključiti kako je naš obrazovni sustav više orijentiran na rad lijeve polutke, a manje na aktiviranje desne strane. Školsko učenje preopterećeno je akademskim znanjima, a puno bi više trebalo poticati djecu na razmišljanje, zaključivanje i kreativno rješavanje problema. Želimo li da djeca više i bolje rabe svoj mozak moramo ih poticati na učenje kroz aktivnosti kako bi potpunije angažirali svoj mozak, odnosno kako bi ga koristili u svim njegovim dijelovima što im omogućuje da se uspješno nose i s najsloženijim zadacima. (George, 2005)

Znajući složenost nastave prirode i društva možemo zaključiti kako upravo ovaj predmet predstavlja izvor i podlogu za brojne aktivnosti i poticaje u radu s darovitom djecom jer vrlo direktno zadire u područja njihovih afiniteta, talenata i nadarenosti. Otvara mogućnosti za projektna učenja, istraživački rad, otkrivajuću nastavu, suradničko učenje, oblikovanja, kreativne ostvaraje putem svih osjetila te u svojim zadaćama povezuje članove obitelji u zajedničkim propitivanjima prirode i njenih zakonitosti. Profesionalna obveza svake učiteljice i učitelja je da prepozna sadržaje udžbenika podatne za kreativne ostvaraje i kao takve ponudi ih učenicima kroz zanimljive i motivirajuće zadaće. Samo raznoliki i izazovni sadržaji mogu biti dovoljno produktivni za darovitog pojedinca.

DAROVITO DIJETE I NJEGOVA OBITELJ

Darovito dijete je dijete s posebnim potrebama i kao takvo traži posebne roditelje koji će te potrebe moći zadovoljiti, traži roditelje koji će moći pratiti njegove zahtjeve, znatiželju, znati dati odgovore na brojna pitanja ili znati uputiti na mjesta gdje će ih dijete samo pronaći, traži roditelje koji će se aktivno uključiti u raznolike aktivnosti propitivanja, istraživanja, otkrivanja svijeta i njih samih. Darovito dijete može biti rođeno u bilo kojoj obitelji bez obzira na sposobnosti i akademsku razinu roditelja. No, bez obzira na moguće

razlike, obitelj mora biti stabilna i konkretna podrška djetetu kako u emocionalnom tako i u intelektualnom aspektu. Upravo ravnomjerna zastupljenost ova dva aspekta, emocionalnog i intelektualnog, osigurava kvalitetan razvoj svakog, a posebice nadarenog djeteta (Cvetković – Lay, 2002).

Roditelji su prvi djetetovi učitelji i osobe koje ga najbolje poznaju jer s njim žive od njegova rođenja. Upravo zbog toga uvijek se nalaze korak ispred školske sredine i učitelja te je nužno uspostavljanje partnerskih i suradničkih odnosa s osobama koje je društvo postavilo kao odgovorne i kompetentne pojedince za sustavno odgajanje i obrazovanje. Darovito dijete treba motivirani tim koji će graditi obogaćeno okruženje za poticajne i izazovne aktivnosti tipa: čitanja, razgovaranja, posjećivanja različitih mjesta, igranja, doživljavanja, komentiranja, sviranja, slikanja, modeliranja i sl. s naglaskom na području u kojem je dijete pokazalo talent. Iz svega proizlazi kako je nužno da obitelj što ranije prepozna nadarenost svoga djeteta i bude spremna uložiti dragocjeno vrijeme na kvalitetnim i dobro osmišljenim sadržajima, a ujedno da zna postaviti jasna i visoka očekivanja u toplom ozračju prepunom razumijevanja i poštovanja. Često roditeljima nedostaje bilo obrazovanja bilo strategija i sadržaja za rad sa zahtjevnim djetetom. Prateći njegov školski napredak upravo kroz udžbenik i njegove zadaće mogu pronaći kvalitetne poveznice i idejne poticaje za zajedničko djelovanje.

„Upitani koje bitne znakove darovitosti djeteta uočavaju, roditelji najčešće navode upravo različite pokazatelje kreativnosti, npr. načine rješavanja problema; zanimljiva, originalna pitanja i odgovori; kombiniranje različitih materijala na kreativan, originalan način; djetetove stalne tvrdnje da će *nešto novo izumiti* ; likovna i verbalna maštovitost.... Istodobno roditelji navode da je njihovoj djeci (koja su stručno procijenjena kao kreativna i darovita) u školi dosadno, zaborave napisati zadaću, ne komuniciraju mnogo s vršnjacima i nisu osobito prihvaćena, ne vole učiti ponavljanjem, ili imaju strah od autoriteta i sl.“ (Cvetković Lay, 2004, 14)

David George (2005, 120) navodi kako djeca u školi provedu „17 posto budnog dijela života pa su zato roditelji najvažniji učitelji koje dijete ima“. Nadalje, dobar roditeljski odgoj osigurava materijalne uvjete koji se odnose na obrazovne obilaskе, selektivno gledanje televizije, a osim sigurnosti, ljubavi i hrane, najvažniji je jezik. U svome djelu *Obrazovanje darovitih* (2005, 95) poziva se na Plowdenovo izvješće u kojem se tvrdi da je za razvoj potencijala

svakog djeteta najvažnija roditeljska potpora, zatim materijalni uvjeti u djetetovu domu, a škole su tek na trećem mjestu.

Ključna uloga roditelja u prepoznavanju, poticanju i osnaživanju darovite djece traži i adekvatnu podršku društvene zajednice. U mnogim sredinama osjeća se stalni nedostatak primjerene izobrazbe za roditelje, javlja se potreba povezivanja i usmjeravanja obitelji kako bi znali reagirati na potrebu djeteta da samo preuzima odgovornost i upravlja svojim učenjem, da im osiguraju prostor za slobodan odabir aktivnosti i vježbi, a posebice dopustiti darovitom djetetu da vodi svoje roditelje (Čudina – Obradović, 2004).

Presudan uspjeh darovitog djeteta u odrasloj dobi nalazi se u pravovremenoj identifikaciji i vježbanju u djetinjstvu. Više prakse polučit će i veću kvalitetu; početi na vrijeme znači dati vremena mozgu da se ustroji. Prakticiranje vlastitog talenta i kreativnosti rezultirat će postizanjem izvrsnosti. Odnosno, ako darovita osoba nije i kreativna, kao odrasli pojedinac iskazat će se svojom stručnošću, ali stručnost nije i kreativnost; ona rezultira visokim dometima na konkretnom području, ali ga ne mijenja (Huzjak, 2006). Stoga, već udžbenici u razrednoj nastavi trebaju pružati spektar poticaja na različitim razinama kako bi se nadareno dijete i njegova obitelj okušali u adekvatnim izazovima.

Kada Ellen Winner piše o darovitoj djeci, opisuje ih prema tri netipična obilježja:

1. Prijevremena razvijenost – napreduju brže od prosječne djece na području znanja kao što su jezici, matematika, glazba, šah, tenis....
2. Inzistiranje da sviraju po svom – traže minimalnu pomoć odraslih jer uče samostalno, na svoj način.
3. Žar za svladavanjem – istinski su motivirana, a „sretna kombinacija opsesivnog interesa za jedno područje zajedno sa sposobnošću lakog učenja u tom području dovodi do visokih postignuća.“ (Winner, 2005, 3)

Iz svega navedenog s pravom možemo tražiti poveznicu između djeteta, udžbenika i obitelji. Mogu li autori udžbenika u njegov sadržaj ukomponirati tako izazovan, važan, ali i prekrasan cilj stvaranja različitih nastavnih situacija za učeničke različitosti? (Winebrenner, 2001) Može li udžbenička koncepcija biti podloga i poticaj obitelji u zajedničkom kreiranju i osmišljavanju aktivnosti u kojima će se naći dijete i roditelj? Bar jednim dijelom biti podrška darovitom djetetu, ali i zainteresiranim roditeljima koji trebaju

konkretan i adekvatan način u zajedničkom radu, učenju i istraživanju?

Moderan udžbenik i kompetentan učitelj iskoristit će nastavne situacije da putem udžbeničkih zadataka povežu dijete i roditelja, ali i da promišljenim aktivnostima stvaraju partnere na relaciji učitelj – roditelj. Kreativne domaće zadaće istraživačkog tipa, pokusi, propitivanja i praktična kreiranja stvaraju i jačaju otvorenu komunikacijsku vezu obitelji sa školom gradeći trajnu uključenost obitelji u život i rad škole i darovitog učenika. U odgajanju i obrazovanju djeteta ne smije biti protivnika već svi trebaju biti partneri za njegovu dobrobit. (Jones, 2007)

KVANTITATIVNA ANALIZA ZADATAKA U UDŽBENICIMA PRIRODE I DRUŠTVA U 4. RAZREDU OSNOVNE ŠKOLE

Svaka etapa nastavnog procesa uključuje specifične aktivnosti i postupke u radu učitelja i učenika. Prateći strukturu i koncepciju školskih udžbenika uočljivo je kako su za učenike najpoticajniji tzv. uvodni dijelovi te poglavlja koja se odnose na vježbanje i ponavljanje nastavnoga gradiva. Direktno se obraćaju učenicima pozivajući ih na konkretni rad, odgovor, promišljanje, zaključivanje.... Posebnu vrijednost imaju produktivna ponavljanja koja traže učenikov angažman na proširivanju, produbljivanju i stanovitoj promjeni u odnosu na sadržaj ili u načinu rada. „Za primjenu produktivnog ponavljanja treba učenike formulacijama uputiti na takav rad, na primjer da uspoređivanjem konstatiraju zajedničke i različite elemente, da pronalaze analogne primjere iz života, da sistematiziraju sadržaje s drugog gledišta, izborom uporišnih točaka po drugom kriteriju, da konkretiziraju generalizacije na svojim primjerima, da iznose situacije u životu na koje se može aplicirati stečeno znanje, da nešto promijene u sadržaju i anticipiraju posljedice, da povezuju sadržaje s prethodnim temama iz istog, pa i drugih predmeta itd. U ljudskom produktivnom radu nema kraja, pa tako ni u primjeni produktivnih aktivnosti radi produktivnog ponavljanja.“ (Poljak, 1980, 47)

Sposobnosti mišljenja razvijaju se i povećavaju poput raznih sportskih vještina, pa tako kreativnost i kritičko mišljenje razvijamo na mnogim analognim vježbama. David George daje „Preglednu tablicu“ sa sposobnostima i primjerima zadataka u kojima se potiče kreativno mišljenje: fluentnost (količina zamisli), fleksibilnost (raznolikost zamisli), originalnost (nove zamisli), elaboracija

(poboljšanje ideja), znatiželja (razmišljanje o zamislima), složenost (dolaženje do alternativnih zamisli), izlaganje riziku (izlaganje zamisli kritikama) i mašta (razmišljanje koje ide dalje od zamisli). (George, 2005, 62)

Analizom tri usporedna udžbenika prirode i društva u četvrtom razredu osnovne škole izdvojeni su zadaci koji odgovaraju prikazu Davida Geoga. Ujedno, naglasak je stavljen na zadatke koji mogu biti poticaj za rad roditelja s darovitim djetetom. Analizom su obuhvaćena tri važeća udžbenika u Republici Hrvatskoj, odobrena od strane Ministarstva. Predstavljeni su kao UDŽBENIK A, UDŽBENIK B i UDŽBENIK C.

Kvantitativnom analizom sadržaja u navedenim udžbenicima razvrstani su zadaci prema tome koliko učenici, slijedeći njihovu uputu, koriste sposobnosti kreativnog mišljenja. Veći dio zadataka uključuje i više različitih sposobnosti, ali je zbog preglednosti analize svaki zadatak upisan u tablicu samo jednom. Različiti stilovi autora odredili su i određene specifičnosti u radu s pojedinim udžbenikom, pa se tako neki dosljedno obraćaju djetetu, u drugom licu jednine, i time ga izravnije potiču na promišljanje dok neki autori preferiraju općenitije upute u neodređenom licu. Neznatan je broj zadataka u kojima se eksplicitno upućuje učenika na zajednički rad s roditeljima, ali je forma uputa i prijedloga za rad dovoljno fleksibilna kako bi ju svaki učitelj, orijentiran na timski rad, mogao predložiti kao suradnički rad djeteta i članova obitelji. Izostavljeni su oni sadržaji koji pozivaju dijete na rad s učiteljicom/učiteljem ili ostalim učenicima u razredu jer to nije tema ovoga rada.

Nadalje, određeni sadržaji udžbenika upućuju na određene definicije i vjerojatno je da će mnogi učitelji to i očekivati od svojih učenika, međutim, učiteljica ili učitelj senzibilizirani za kreativan rad dozvolit će ili, čak, poticati svoje učenike da na „klasična“ pitanja poput *Što je more?* daju najrazličitija razmišljanja i spoznaje. Ujedno, to znači da je svaki zadatak ili preporuka za rad u bilo kojem udžbeniku rješiva za svakog učenika, a na učiteljima i roditeljima je da daju dovoljno prostora i poticaja kako bi darovito tj. kreativno dijete napravilo i kreativan ostvaraj.

Tablice prikazuju zastupljenost udžbeničkih sadržaja prema sposobnostima koje potiču:

Tablica 1 – FLUENTNOST

SPOSOBNOST	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
FLUENTNOST Količina zamisli	24	52	53

Fluentnost, kao jednu od sposobnosti kritičkog mišljenja, potiču zadaci koji traže različita nabranjanja. Najčešće su to formulacije tipa: Navedi sve... Koji su svi... Napiši deset... Koji su neki od razloga za...? Koliko...? Koje su stvari... ukoliko... ? Reci kako si se osjećao kad... ? i sl.

Prema analizi konkretnih udžbenika uočljivo je kako autori udžbenika B i udžbenika C rabe tu vrstu zadataka znatno više od autora udžbenika A. U udžbeniku B najčešće se postavljaju pitanja tipa *Koja...?*, npr. *Koje biljke i životinje žive uz more i u moru?*, *Koja živa bića žive u vodi?*, *Kojim se biljkama koristiš u prehrani?* Premda je riječ o poticanju iste sposobnosti, autori udžbenika C formuliraju pitanja u obliku: *Imenuj životinje šume.*, *Imenuj nekoliko onečišćivača zraka.*, *Imenuj nekoliko rijeka brežuljkastog područja.* U udžbeniku A nailazimo na znatno manju količinu zadataka koji potiču količinu zamisli, ali su formulacije raznolikije: *Na koje sve načine možemo zaštititi prirodu, biljke i životinje?*, *Istraži tko se sve bavi tekstilnom industrijom u brežuljkastim krajevima?*, *Kako sve možemo pomoći onim ljudima kojima je pomoć potreban?*

Tablica 2 - FLEKSIBILNOST

SPOSOBNOST	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
FLEKSIBILNOST Raznolikost zamisli	10	25	26

Poticanje **fleksibilnosti** najmanje je zastupljeno u udžbeniku A, dok ja u preostala dva udžbenika gotovo podjednako prisutno. Zadatke možemo prepoznati po uobičajenim počecima pitanja tipa: Koje su alternative za... ? Usporedi ... s ... Što im je slično/različito? Koje su posljedice... ? Koliko je različitih načina za... ? Navedi 5 različitih razloga za ...

Kod svih autora prisutno je promišljanje o konkretnim temama kroz igre riječima, npr. *U čemu je razlika između prava, pravilnika, pravila, pravde i pravnika?* (udžbenik A), *Što ti govori naziv Ravni kotari?* (udžbenik B), *Pokušaj odgovoriti što je dom, a što domovina?* (udžbenik C). Dominiraju zadaci uspoređivanja te pronalaženja sličnosti i razlika, npr: *Istraži prednosti života u gradu i*

života na selu. (udžbenik A), *Koja je razlika između biljaka i životinja?* (udžbenik B), *Koja je razlika između gore i planine?* (udžbenik C).

Tablica 3 - ORIGINALNOST

SPOSOBNOST	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
ORIGINALNOST Nove zamisli	20	4	3

Originalnost u najvećoj mjeri određuje nadarene pojedince te ujedno može biti pokazatelj učenikovih potencijala kroz postignuća u nastavi. Daje prostor za suradničke aktivnosti kako među učenicima tako i na relaciji učenik – obitelj. Sposobnost stvaranja novih zamisli možemo potaknuti pitanjima i zadacima tipa: *Isplaniraj... Izumi... Kreiraj... Skladaj pjesmu... Smisli neobične načine za... Upotrijebi sve ovo kako bi napravio...*

Tablica 4 - ELABORACIJA

SPOSOBNOST	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
ELABORACIJA Poboljšanje ideja	1	0	0

Dok su se udžbenici C i B gotovo izjednačili u minimalnoj zastupljenosti ove vrste zadataka, u udžbeniku A uočavamo niz poticaja za nove zamisli.

Od ponuđenih zadataka udžbenik A posebice traži učenikovu kreaciju koju je moguće ostvariti u suradnji s članovima obitelji: *Odaberi jedan grad iz primorskoga kraja. Prikupi važne informacije i zanimljivosti o njemu. Svoj rad predstavi ostalim učenicima u razredu. ili Istraži koji su šumski plodovi jestivi i koja se jela mogu prirediti od njih. Prikaži plakatom što si doznala/doznao.* Iako su autori udžbenika B ponudili samo 4 zadatka koji potiču originalnost, svi su otvoreni za obiteljsku suradnju, npr. *Od plutenoga čepa ili stiropora, čačkalice i papira izradi malu jedrilicu. Postavi je u veću čašu s vodom da pliva. Možeš li potopiti jedrilicu do dna čaše a da pri tome ne smočiš jedro?* Od tri zadatka u udžbeniku C posebice je zanimljiv za zajednički obiteljski rad sljedeći primjer: *Prema svojim*

mogućnostima posjeti neki od prirodnih zaštićenih objekata i prikupi o njemu odgovarajuće materijale.

Elaboracija je sposobnost koja očito nije prepoznata kao podatna i prihvatljiva za udžbeničke sadržaje. Od učenika se često traže ideje i zamisli o konkretnim stvarima i temama, ali ne i da ih unapređuju. Ovu sposobnost kreativnog mišljenja moguće je poticati i razvijati zadacima tipa: Poboljšaj... na način da ... Preoblikuj... tako da... Tko sam ja? Živio sam... Promijeni... tako da... Prilagodi... Zamijeni...

Samo jedan zadatak, u udžbeniku A, poziva i dijete i njegovu obitelj na promišljanje: *Razgovaraj s članovima svoje obitelji o tome kako biste svijet svojim ponašanjem mogli učiniti ljepšim, sretnijim i sigurnijim.*

Tablica 5 - ZNATIŽELJA

SPOSOBNOST	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
ZNATIŽELJA Razmišljanje o zamislama	12	33	19

Znatiželju često vezemo upravo za djecu, a iz tablice vidimo kako su različiti autori dali i različitu važnost ovoj kreativnoj sposobnosti. Potaknuti učenika na razmišljanje o zamislama moguće je na mnogo načina, kao što su: Što bi se dogodilo ukoliko...? Gdje bi se... moglo dogoditi? Pretpostavi... Što ako...? Zašto misliš...?

Premda zastupljenost ovog tipa zadataka znatno varira u udžbenicima, zajedničko im je to da najveći broj pitanja započinje sa *Zašto*. Autori udžbenika A pitaju: *Zašto ljudi vole reći da je more mnogo više od slane vode?*, a u udžbeniku C: *Zašto gradovi Gorske Hrvatske imaju mali broj stanovnika?* Dvostruko više ovakvih zadataka postavljaju autori udžbenika B, npr. *Zašto hranu valja dobro prožvakati?* ili *Zašto je dobro za vrijeme svakog odmora provjetriti učionicu?* Sve su ovo primjeri zanimljivih razgovora ili rasprava koje dijete može voditi s članovima svoje obitelji.

Tablica 6 - SLOŽENOST

SPOSOBNOSTI	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
SLOŽENOST Dolaženje do alternativnih zamisli	2	4	1

Složenost je sposobnost koja, poput elaboracije, traži od učenika bavljenje sa zamislama na određeni način. Dok je elaboracija tražila poboljšanje ideja, složenost traži načine dolaženja do alternativnih zamisli. Vidljivo je kako ovu vrstu zadataka u udžbenicima ne možemo istaknuti kao posebno zastupljenu, ali je ipak svojevrsan poticaj i za obitelj i za dijete. Tipovi zadataka prepoznatljivi su po formulacijama: Odaberi razloge za... Što treba uzeti u obzir ako...? Koja pitanja možeš postaviti kako bi saznao...? Koje su posljedice...?

Autori udžbenika C naveli su samo jedan primjer: *Kako se dolazi do broja stanovnika nekoga mjesta?* Autori udžbenika A navode dva primjera, a jedan direktno upućuje dijete na suradnju s roditeljima: *Razgovaraj s roditeljima i saznaj imaju li primjedbe na tvoje izvršavanje obveza. Pokaži da poznaješ svoja prava.* Autori udžbenika B nude četiri poticaja za alternativne zamisli, a jedna od njih je: *Kakve su posljedice gubitka vida ili sluha?*

Tablica 7 – IZLAGANJE RIZIKU

SPOSOBNOST	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
IZLAGANJE RIZIKU Izlaganje zamisli kritikama	13	8	28

Izlaganje riziku je kao sposobnost različito poticana u analiziranim udžbenicima. Zastupljenost se kreće od 8 zadataka u udžbeniku B do 28 zadataka u udžbeniku C. Ova se sposobnost može razvijati zadacima tipa: Rangiraj... Obrazloži... Reci zašto je... najbolje/najgore... Oluči... Navedi razloge za... Bi li radije bio... ili ...?

U svim udžbenicima najčešći su zadaci u kojima se dijete stavlja u situaciju da obrazlaže, npr. *Objasni izreku „Voda je izvor života.“* (udžbenik A), *Objasni ulogu graničnih prijelaza.* (udžbenik B), *Objasni zašto moramo čuvati kulturno-povijesne spomenike.* (udžbenik C). Potaknut zadacima udžbenika, dijete može svoje zamisliti izložiti kritikama obitelji, a potom i ostalih učenika te učiteljice/učitelja.

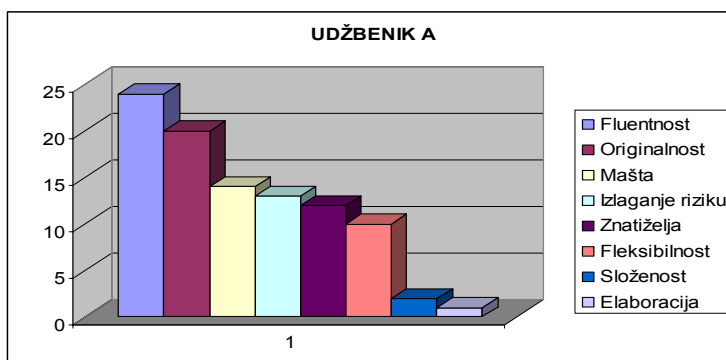
Tablica 8 - MAŠTA

SPOSOBNOST	UDŽBENIK A	UDŽBENIK B	UDŽBENIK C
MAŠTA Razmišljanje koje ide dalje od zamisli	14	2	1

Maštu, kao jednu od sposobnosti kreativnog mišljenja, svakako možemo i moramo poticati kod učenika. Analiza udžbeničkih zadataka pokazala je veliki raskorak između udžbenika A te udžbenika B i C. Učenik može rezultirati najrazličitijim ostvarajima uz odgovarajući poticaj, kao što su zadaci tipa: Zamisli da... Razmisli o... Ti si ...Što misliš o...? Kako bi to bilo da...? Pretvaraj se da...

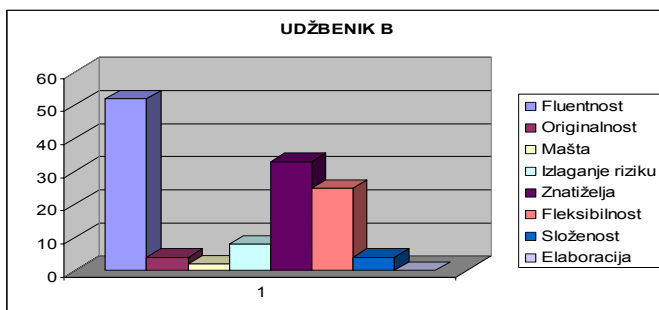
Udžbenik A, u odnosu na udžbenike B i C, upravo obiluje ovom vrstom poticaja, npr. *Dobila/dobio si poziv da posjetiš selo Hlebine. U pozivnici piše kako ćeš se družiti s naivcima. Kakvo bi to druženje moglo biti?* ili *Zamisli da si turistički vodič, a članovi tvoje obitelji turisti. Odaberi nacionalni park koji ti se najviše sviđa i predstavi ga „turistima“*. I ostali udžbenici nude izazovne zadatke za suradnički rad s roditeljima: *Kako zamišljaš dolazak Hrvata u današnju domovinu?* (udžbenik B) i *Razmisli kako bi ti pomogao/pomogla u očuvanju prirodnih ljepota naše domovine?* (udžbenik C).

Zastupljenost specifičnih zadataka prema sposobnostima kreativnog mišljenja u pojedinom udžbeniku, od najbrojnijih do najmanje navođenih, iznosi:

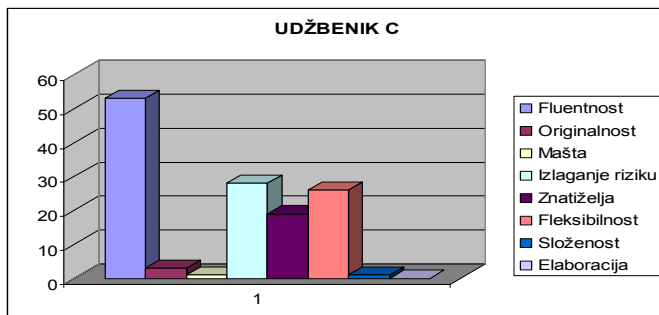
Tablica 9 – UDŽBENIK A

- UDŽBENIK A – fluentnost (24)
  - originalnost (20)
  - mašta (14)
  - izlaganje riziku (13)
  - znatiželja (12)
  - fleksibilnost (10)
  - složenost (2)
  - elaboracija (1)

Tablica 10 – UDŽBENIK B

- UDŽBENIK B – fluentnost (52)
  - znatiželja (33)
  - fleksibilnost (25)
  - izlaganje riziku (8)
  - originalnost i složenost (4)
  - mašta (2)
  - elaboracija (0)

Tablica 11 – UDŽBENIK C

- UDŽBENIK C – fluentnost (53)
  - izlaganje riziku (28)
  - fleksibilnost (26)
  - znatiželja (19)
  - originalnost (3)
  - složenost i mašta (1)
  - elaboracija (0)

ZAKLJUČAK

Redovan sustav školovanja okuplja djecu različitih sposobnosti, znanja, afiniteta, mogućnosti pa tako i intelektualnih razina. Danas je još uvijek nemoguće uključiti učenika u razrednu sredinu u kojoj će biti okružen akademsko – intelektualnim vršnjacima. Dok zakonska regulativa traži djetetovo pohađanje škole s druge strane dio te djece bit će ograničeno s akademskim izazovima, a posebice se to odnosi na darovite pojedince. Trenutno još uvijek mnoga djeca ne postižu uspjehe „u skladu sa svojim potencijalima. Ona ne postižu dovoljno dobre rezultate. Iako vjerojatno sva naša djeca ne postižu uspjehe u skladu sa svojim mogućnostima, jaz između potencijala i dostignuća mora biti najveći za najdarovitije.“ (Winnwe, 2005,195)

Kvantitativnom analizom postojećih udžbenika prirode i društva u četvrtom razredu osnovne škole, dan je pregled zastupljenosti zadataka koji potiču kreativno mišljenje. Svaki od ponuđenih zadataka ujedno je poticaj za sudjelovanje obitelji kako bi osnažila rad i napredovanje svog darovitog djeteta. Analiza je pokazala određene ujednačenosti među autorima udžbenika, ali i svojevrsne specifičnosti svakog od njih. Tako je vidljivo da su autori u sva tri udžbenika najčešće rabili zadatke koji potiču fluentnost, a najmanje one koji traže elaboraciju. Udžbenik A specifičan je po velikoj zastupljenosti tipova zadataka koji potiču originalnost i maštu, udžbenik B naglašava razvoj znatiželje i fleksibilnosti dok su autori udžbenika C posebnu važnost, nakon fluentnosti, dali zadacima u kojima se djetetove zamisli izlažu riziku te razvija fleksibilnost.

Kako bi se izbjeglo da nadareni u razredu postanu „pomoćnici“ učiteljima i učenicima ili da spuste vlastite kriterije i prilagode se prosjeku, nužno je senzibilizirati sve odrasle osobe koje s njima rade na osmišljavanju i usmjeravanju u izazovne i poticajne sadržaje. Premda je nastavni proces pa tako i školski udžbenici usmjereni na

svu djecu, autori udžbenika za prirodu i društvo u četvrtom razredu osnovne škole pružaju mogućnosti za rad s nadarenima. Različitim zadacima koji potiču sposobnosti kritičkog i kreativnog mišljenja nude izazove u skladu s različitim interesima. Najveća odgovornost i fleksibilnost je na učiteljima koji će prepoznati prigodu i u njoj pronaći poveznicu za obitelj i darovito dijete. Pretpostavka je da roditelji razumiju važnost vlastitog angažmana u zajedničkom svakodnevnom radu s djetetom te da će putem sadržaja udžbenika, samo kao jedne od mnogih mogućnosti, osnaživati razvoj i napredak svog darovitog člana.

Literatura:

- Bastalić, J., Vladušić, B. (2007): Korak u svijet 4, udžbenik iz prirode i društva za četvrti razred osnovne škole. Zagreb: Profil International.
- Bezić, K. (1975): Metodika nastave prirode i društva. Zagreb: Školska knjiga.
- Cvetković – Lay, J. (2002): Darovito je, što ću sa sobom?. Zagreb: Alinea.
- Cvetković - Lay, J. (1995): Ja hoću i mogu više. Zagreb: Alinea.
- Cvetković Lay, J., Sekulić Majurec, A. (1998): Darovito je, što ću s njim?. Zagreb: Alinea.
- Cvetković – Lay, J., Pečjak, V. (2004): Možeš i drukčije. Zagreb: Alinea.
- Čudina – Obradović, M. (2004): Kad kraljevna piše kraljeviću. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.
- De Zan, I., Nejašmić, I., Vranješ-Šoljan, B. (2007.): Naš svijet 4, udžbenik prirode i društva za 4. razred osnovne škole s CD-om. Zagreb: Školska knjiga.
- George, D. (2005): Obrazovanje darovitih: kako identificirati i obrazovati darovite i talentirane učenike. Zagreb: Educa.
- <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2202>
- <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2354>
- Huzjak, M. (2006): Darovitost, talent i kreativnost u odgojnom procesu. Odgojne znanosti, Vol. 8, br. 1, 289-300.
- Jelić, T., Lovaković, E. (2007): Moja domovina, udžbenik iz prirode i društva za četvrti razred osnovne škole. Zagreb: Alfa.
- Jones, F. (2007): Tools for Teaching – Discipline, Instruction, Motivation. Santa Cruz: Fredric H. Jones & Associates, Inc.
- Koren, I. (1989): Kako prepoznati i identificirati nadarenog učenika. Zagreb: Školske novine.

- Malić, J. (1986): Konceptija suvremenog udžbenika. Zagreb: Školska knjiga.
- Miljević-Ridički, R., Maleš, D., Rijavec, M. (2001): Odgoj za razvoj. Zagreb: Alinea.
- Poljak, V. (1980): Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika. Zagreb: Školska knjiga.
- Shapiro, L. E. (1998): Kako razviti emocionalnu inteligenciju djeteta. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Winebrenner, S. (2001): Teaching Gifted Kids in the Regular Classroom. Minneapolis: Free Spirit Publishing.
- Winner, E. (2005): Darovita djeca: mitovi i stvarnost. Lekenik: Ostvarenje.
- Žužul, A. (2007): Udžbenik u nacionalnom kurikulumu. U: Previšić, V.(ur.): Kurikulum. Zagreb: Školska knjiga.

